

UOT:581.143

BÖYÜK QAFQAZIN ŞİMALİ ŞƏRQ HİSSƏSİNDƏ YAYILMIŞ *PYRUS L.* CİNSİNƏ AİD NÖVLƏRİN ÇOXALDILMASI

Abbasova S.A.

AMEA Mərkəzi Nəbatat Bağı, Bakı ş., Badamdar şossesi 40

E-mail: sabina.cafarzadeh@mail.ru

Məqalədə Böyük Qafqazın Şimali-Şərqi hissəsində təbii halda yayılmış armud cinsinə aid 5 növün toxum yolu ilə çoxaldılması tədqiq olunmuşdur. Tədqiqat zamanı öyrənilən növlərin toxumlarının səpin müddəti və cücərmə faizləri müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: *Böyük Qafqaz, Pyrus L., çoxalma, toxum, ex situ*

Giriş

Ölkəmizdə yeni salınan park və bağçalarda landsaf memarlığına uyğun olaraq bir sıra bitki növlərindən istifadə edilir [2,3]. Bu bitkilər içərisində həm dekorativliyi, həm də yeni şəraitdə uyğunlaşma imkanlarının genişliyi baxımından *Pyrus L.* cinsinə aid olan növlərin müstəsna rolu vardır. Həmçinin, tədqiqat bölgəsində armud cinsinə aid nadir və nəslə kəsilməkdə olan növlər vardır. Bu baxımdan, belə nadir növlərin həm mədəni, həm də təbii şəraitdə bioekoloji xüsusiyyətlərinin, o cümlədən, çoxalma üsullarınının, mövsümi inkişaf ritminin, böyümə və inkişafının, istifadə perspektivliyinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir [3,9].

Məlumdur ki, nadirlik statusu almış bitkilərin başlıca qoruma yollarından biri, həmin bitkilərin mədəni şəraitdə geniş istifadə edilməsindən ibarətdir [4,8]. Məhz buna görə də tədqiqat materialına aid olan bitkilərin *ex situ* və *in situ* şəraitlərdə tədqiq olunması qarşıya bir məqsəd kimi qoyulmuş və bu baxımdan tədqiqat işi aktualıq kəsb edir.

Toxum-çiçəkli bitkilərin inkişafında əsas rol oynayan müstəqil çoxalma orqanıdır [1,10]. Mayalandıqdan sonra toxumluğun (meqasporangiyanın) inkişafında əmələ gələn generativ orqan toxum adlanır [7].

Tədqiqat işində tədqiq olunan bitkilərin mədəni şəraitdə toxum vasitəsi ilə çoxaldılması öyrənilmiş və həmin bitkilərin toxumlarının səpin müddəti və toxumların həyatilik qabiliyyətindən asılı olaraq cücərmə faizləri müəyyən edilmişdir.

Material və metodlar

Tədqiqat materialını həm mədəni, həm də təbii şəraitində olan Böyük Qafqazın Şimal Şərqi hissəsində yayılmış *Pyrus L.* cinsinə aid 5 növ (*Pyrus caucasica* Fed., *P. communis* L., *P. georgica* Kuthath., *P. vevolodi* Heideman, *P. salicifolia* Pall.) təşkil etmişdir. İşdə əsas məqsəd iki fərqli şəraitlərdə tədqiq olunan armud növlərinin toxum yolu ilə çoxaldılmasını öyrənmək olmuşdur. Tədqiq olunan bitkilərin toxumla çoxaldılması M.K.Firsova [14] və V.V.Oqiyevskiy [13] və b., Q.N.Zaytsev [7], P.E.Levina [11], P.S.Levina [12] cürcülərin morfolojiyası İ.T.Vasilçenko [6] metodikalarından istifadə edilərək həyata keçirilmişdir.

Müzakirə və nəticələr

Oduncaqlı bitkilərinin çoxaldılması ilə bağlı bir sıra tədqiqatçıların əsərləri haqqında diqqəti cəlb edən maraqlı məlumatlar vardır [5,8, 9].

Məlumdur ki, çiçəkli bitkilərdə ontogenezin ikinci mərhələsi generativ orqanların formalaşması ilə əlaqədar toxumun əmələ gəlməsidir.

Tərəfimizdən öyrənilən bitkilərin toxum yolu ilə çoxaldılması üçün ilin müxtəlif aylarında həm mədəni və həm də təbii şəraitdə generativ orqanlar torpağa səpilməmişdir. Tədqiq olunan bitki toxumları mədəni şəraitdə həm açıq, həm də qapalı şəraitdə xüsusi hazırlanmış torpaq sahələrinə səpilməmişdir.

Ədəbiyyat məlumatlarından məlumdur ki, bir sıra oduncaqlı bitkilərin toxumlarının birinci il cücərməsi üçün stratifikasiyaya ehtiyacları vardır. Bunu nəzərə alaraq öyrənilən bitki növlərinin toxumları stratifikasiya olunmuş, yanvar-aprel və oktyabr-dekabr aylarında torpağa səpilməmişdir.

Eksperimental işlərin nəticəsi göstərmişdir ki, öyrənilən bitkilərin toxumları həm mədəni, həm də təbii şəraitdə sentyabr ayında torpağa səpildikdə demək olar ki, cücərti alınmamışdır. Fikrimizcə toxumlar tam yetişmədiyi üçün cücərməmişlər (cədvəl 1). Aparılan tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, yaz aylarında səpiləcək toxumlar stratifikasiya olunmalıdır.

Ex situ şəraitində reproduksiyası öyrənilən armud növlərinin toxumlarının aylar üzrə cücərməsinə diqqət yetirərkən məlum olmuşdur ki, sükunət dövrü nisbətən uzun olan bu toxumlar payız aylarında səpildikdə daha yüksək nəticə əldə etmək mümkündür.

Alınmış nəticələrin təhlilindən məlum olmuşdur ki, hər iki şəraitdə toxumla çoxaldılması tədqiq edilən bitki növlərinin fərdi bioekoloji xüsusiyyətlərindən asılı olaraq bir-birindən kəskin fərqlənən cücərmə faizi alınmamışdır. Bizə görə eyni cinsə mənsub olan bu növlər eyni bir mənşəyə malik olduqları üçün bunların fərdi bioloji xüsusiyyətləri arasında kəskin bir fərq yoxdur. Tədqiq olunan növlərdə yaxın cücərmə faizinin alınmasının bu səbəbdən asılı olduğunu əlaqələndirmək olar.

Bütün bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq mədəni şəraitdə tədqiqat obyektinə aid olan bu armud növlərinin normal reproduksiya prosesini həyata keçirmək və kütləvi sayda cücərti almaq mümkündür.

Tədqiqat zamanı mədəni şərait ilə yanaşı *in situ* şəraitində də (Altıağac, Quba) tədqiq olunan bitkilərin toxumla çoxaldılması müqayisəli şəkildə öyrənilmişdir. Aparılan təcrübələrin nəticəsi göstərmişdir ki, mədəni şəraitlə müqayisədə təbii şəraitdə armud növlərinin toxumla çoxalmasında çox da böyük fərq müşahidə olunmamışdır. Eksperimental işlərin yekunu göstərmişdir ki, təbii şəraitdə açıq torpaq sahəsinə səpilməmiş toxumlara aqrotexniki qulluğun, o cümlədən sulamanın yetərinə olmaması baxımından burada tədqiq edilən bitkilərin cücərməsində mədəni şəraitlə müqayisədə bir az zəif nəticə alınmışdır.

Beləliklə tədqiqat işinin yekunundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, hər iki şəraitdə bu bitkilərin toxumla çoxalma prosesini normal həyata keçirmək olar.

Böyük Qafqazın Şimali Şərqi hissəsində yayılmış *Pyrus* L. cinsinə aid növlərin toxumlarının mədəni və təbii şəraitində cücməməsi

№	Növ	Mədəni şərait												Təbii şərait											
		Aylar üzrə cücməmə %-i												Aylar üzrə cücməmə %-i											
		I	II	III	IV	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	IX	X	XI	XII								
1	<i>Pyrus caucasica</i>	66	67	70	67	2	70	73	76	76	71	69	71	62	-	68	71	74							
2	<i>P. communis</i>	67	79	70	69	-	65	70	75	75	71	78	70	58	-	69	73	74							
3	<i>P. georgica</i>	64	80	75	61	-	75	79	75	75	70	80	73	59	-	65	70	72							
4	<i>P. vsevolodi</i>	72	78	72	64	-	69	77	81	81	70	75	69	57	-	63	71	79							
5	<i>P. salicifolia</i>	78	77	75	67	-	86	81	83	83	76	75	72	60	-	81	80	83							

ƏDƏBİYYAT

1. **Qurbanov M.R.** Texnogen landşaftlarda bitən bitkilərin generativ orqanlarının biomorfoloji dəyişkənlikləri // AMEA-nın Xəbərləri, biologiya elmləri seriyası, 2005, s.60, № 5-6, s.52-63
2. **İsgəndərov E.O.** Qafqaz florasının bəzi nadir və nəslə kəsilməkdə olan oduncaqlı bitkilərin tədqiq edilməsi // Azərbaycan florası: Bitkiçiliyin istifadəsi və qorunması. Bakı: Elm, 1999, s. 369-371
3. **İsgəndər E.O.** Azərbaycanın nadir və nəslə kəsilməkdə olan ağac və kol bitkilərinin mühafizəsi və onun vəziyyətinin təhlili (icmal) // Azərbaycan Botaniklər Cəmiyyətinin Əsərləri, c.1, 2010, s.23-43.
4. **İsgəndər E.O.** Azərbaycanın nadir və nəslə kəsilməkdə olan ağac və kol bitkilərinin *in situ* və *ex situ* şəraitlərində bioekoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinin müasir vəziyyəti // AMEA-nın Xəbərləri, biologiya elmləri seriyası, 2008, c.63, № 5-6, s.48-58.
5. **Базилевская Н.А.** Теория и методы интродукции растений. М: МГУ, 1964, 129 с.
6. **Васильченко И.Т.** Всходы деревьев и кустарников. Определитель. М.-Л.: АН СССР, 1960, 301 с.
7. **Зайцев Г.Н.** Логический анализ всхожести семян // Бюлл. ГБС, 1981, вып. 122, с. 74-80.
8. **Искендеров Э.О., Кулиев К.М.** Размножение некоторых редких и исчезающих древесных растений Кавказа в условиях Апшерона // Бюлл. Бот. Сада АН СССР, М.: Наука, 1990, №155, с. 66-70.
9. **Курбанов М.Р., Искендер Э.О.** Изучение и сохранение редких и исчезающих древесных растений Азербайджана в *ex situ* и *in situ* // Вестник Киевского НУ им. Т.Шевченко, сер. Интродукция и сохранение растительного разнообразия, 2009, с.138-139.
10. **Курбанов М.Р.** Комплексная оценка семеношения и качество семян древесных растений при интродукции // Пробл. развития семеноведения и семеновод. интродуцентов. 1984, с. 45-51.
11. **Левина Р.Е.** Вопросы биологии семенного размножения. Ульяновск: Гос. Пед. Ин-т, 1981а, 139 с.
12. **Левина Р.С.** Репродуктивная биология семенных растений. М.: Наука, 1981в, 94 с.
13. **Огиевский В.В., Родин А.Р., Рувцов Н.И.** Лесные культуры и мелиорация 12-е изд., перераб. И допол. М.: Лесная промышленность, 1974, 376 с.
14. **Фирсова М.К.** Методы исследования и оценки качества семян. М.: Сельхозгиз.1955, 375с.

Аббасова С.А.

РАЗМНОЖЕНИЕ ВИДОВ РОДА *PYRUS* L. РАСПРОСТРАНЕННЫХ В СЕВЕРО-ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ БОЛЬШОГО КАВКАЗА

В статье приводятся данные семенного размножения 5 видов из рода *Pyrus* L. естественно распространенных в северо-западной части Большого Кавказа. Выявлены сроки посева и процент всхожести исследуемых видов.

Ключевые слова: Большой Кавказ, *Pyrus* L. , размножение, *ex situ*, семена

Abbasova S.A.

**REPRODUCTION OF SPECIES OF GENUS *PYRUS* L. DISTRIBUTED
NORTHWESTERN OF GREATER CAUCASUS**

The article presents the data of seed reproduction 5 species of the genus *Pyrus* L. naturally distributed in the Northwestern part of the Greater Caucasus. Revealed that periods of sowing and germination percentage of the studied species.

Keywords: Greater Caucasus, *Pyrus* L., reproduction, *ex situ*, seeds

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 1.XI.2016